

Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi
Turkey Journal of Theological Studies
[Tiad-2017]

[Tiad], 2020, 4 (2): 282-311

**Arşiv Kayıtlarına Göre Arnavutluk'ta Bir Dinî Kurum: Arnavutluk
İslam Toplumu Başkanlığı**

A Religious Institution in Albania According to Archive Records: Presidency
of the Islamic Society of Albania

Mehmet ÇAKIRTAŞ

Dr., Daire Başkanı, Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, RTÜK

Dr., Head of Department, Radio and Television Supreme Council, RTÜK

m_cakirtas@hotmail.com

Orcid ID: 0000-0002-2221-1509

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received : 05.11.2020
Kabul Tarihi / Accepted : 16.12.2020
Yayın Tarihi / Published : 18.12.2020
Yayın Sezonu : Aralık
Pub Date Season : December

Atıf/Cite as: Çakırtaş, Mehmet. "Arşiv Kayıtlarına Göre Arnavutluk'ta Bir Dinî Kurum: Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığı". Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi 4 /2 (Aralık 2020): 282-311.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/tiad>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU- Karabük University, Faculty of Theology, Karabük, 78050 Turkey. All rights reserved.

Arşiv Kayıtlarına Göre Arnavutluk'ta Bir Dinî Kurum: Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığı

Öz

Arnavutluk, 15. yüzyılın ortalarından 1912 yılına kadar Osmanlı idaresinde kalmıştır. Bu dönemde, halkın çoğunluğu İslam'ı seçmiş, Müslümanlarla Hıristiyanlar bir arada barış içerisinde yaşamışlardır. Osmanlı idaresinden ayrıldıktan sonra Arnavutluk Müslümanları, Millî İslâm İttifakı adıyla örgütlenerek İstanbul'daki meşihat makamına bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. 1924'te hilafetin kaldırılmasıyla İslam dünyasından tamamen kopan Arnavutluk Müslümanları, yeniden teşkilatlanarak işlerini ve dinî hizmetlerini bağımsız yürütmeye devam etmişlerdir. Ancak Arnavutluk'ta iktidara gelen baskıcı yönetimlerin giderek dinî yaşam alanını daraltmasıyla, 1967 yılında dinî faaliyetler tamamen yasaklanmıştır. Bu makalede, Arnavutluk Milli Arşivindeki Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığı'na ait arşiv belgelerinden hareketle, bağımsızlıktan sonra Arnavutluk Müslümanlarını temsil eden ve devlet tarafından resmi olarak tanınan Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığının (KMSH) kuruluşundan kapatılmasına kadar geçen süreçte yapısı, faaliyetleri ve hizmetleri incelenmiştir. Bu çerçevede, öncelikle Başkanlığın teşkilatlanma süreci ele alınmış, idarî, malî ve hukukî yapısına ilişkin kurumsal tespitlere yer verilmiştir. Daha sonra, kültür ve sosyal hizmetlerle dinî ve eğitim sahasındaki faaliyetleri ve siyasi ilişkileri hakkında bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arnavutluk, İslam, KMSH, Kurumlar Tarihi, Dini Kurum.

A Religious Institution in Albania According to Archive Records: Presidency of the Islamic Society of Albania

Abstract

Albania remained under Ottoman rule from the mid-15th century until 1912. During this period, the majority of the people chose Islam and Muslims and Christians lived together in peace. After leaving the Ottoman administration, Albanian Muslims organized under the name of the National Islam Alliance and continued their activities under the authority of the Mesihat in Istanbul. With the abolition of the caliphate in 1924, Albanian Muslims, who completely broke away from the Islamic world, were reorganized and continued to carry out their affairs and religious services independently. However, as the repressive governments that came to power in Albania gradually narrowed the area of religious life, religious activities were completely banned in 1967. In this article, based on the archive documents of the Presidency of the Albanian Islamic Society in the Albanian National Archive, the structure, activities and services of the Presidency of the Islamic Society of Albania (KMSH), which represented Albanian Muslims after independence and was officially recognized by the state, from its establishment to its closure, was examined. In this framework, first of all, the organizational process of the Presidency was discussed, and institutional determinations regarding its administrative, financial and legal structure were included. Later, it was tried to give information about the activities and political relations in the field of culture and social services, religion and education.

Keywords: Albania, Islam, KMSH, Institutional History, Religious Institution.

Giriş

Arnavutluk, İstanbul'un fethinden önce Osmanlı coğrafyasına katılmış, İslamlaşma da bu dönemde başlamıştır. İslamlaşma süreci doğal mecrasında herhangi bir baskı olmadan gerçekleşmiştir. Osmanlılar, Arnavutluk'ta hoşgörülü bir yönetim politikası benimsemiş ve Katoliklere müsamahalı davranmıştır.¹ Bu İslamlaşmanın hızlanmasına vesile olmuştur. Müslümanlığı kabul eden ilk Arnavutlar, hali vakti yerinde ve ileri gelen tımar sahipleri olmuştur. Tımarların devamı için Devlet'e bağlılıkları yeterli görülmüş, Müslüman olma zorunluluğu getirilmemiştir. 15. yüzyıl Avrupa'sında bu müsamahalı uygulama sonucunda Arnavutlar, ileri gelen ailelerden başlamak üzere kısa sürede Müslüman olmuş ve Elbasan gibi yeni yerleşim yerlerinde çoğunluk oluşturmuşlardır.²

Balkan Savaşları patlak verinceye kadar Osmanlı idaresinde kalan Arnavutluk 1912 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir.³ Osmanlı döneminde Arnavutluk'taki dinî faaliyetler, İstanbul'daki dinî otoriteye bağlı olarak sürdürülmüştür. Birinci Dünya Savaşı yıllarında çalkantılı dönemlerden geçen Arnavutluk, 1925 yılında Cumhuriyetin ilanı ve Ahmed Zogu'nun⁴ Cumhurbaşkanı seçilmesiyle birliğini tesis etmiştir.⁵

¹ Halil İnalçık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul* 1/2 (İstanbul 1953), 170-172.

Mustafa L. Bilge, "Arnavutluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3/387.

² Bilge, "Arnavutluk", 3/387.

Fahri Maden, "Arnavutluk'ta Bektaşilik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşiler". *Avrasya Etüdüleri* 44 / 2 (Aralık 2013), 143.

³ Fahri Maden, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)", *Avrasya Etüdüleri* 39/1 (Haziran 2011), 185

Mithat Aydın, "Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)", *Belgi Dergisi* 2/17 (Ocak 2019), 1113.

⁴ Ahmet Zogu, 8 Ekim 1895'te Arnavutluk'un Mati şehrinde dünyaya gelmiştir. 10 yaşında İstanbul'a gelerek 1906 yılında Galatasaray Lisesi'ne kaydolmuştur. 1921-1924 yılları arasında siyasete girerek kurulan hükümetlerde İçişleri ve Dışişleri Bakanlıkları yapmış, Başbakanlık görevinde bulunmuştur. 10 Haziran 1924'te Tiran'ın isyancıların eline geçmesi üzerine Yugoslavya'ya geçen Zogu, Yugoslavya'nın yardımıyla tekrar Tiran'a girip iktidarı ele geçirmiştir. 21 Ocak 1925'te Cumhuriyet ilân ederek Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 1 Eylül 1928'de krallığını ilân etmiş, Nisan 1939 yılında, faşist İtalyan'ın ülkeyi istilâ etmesi üzerine Kral Zogu, ailesiyle birlikte ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Önce İngiltere'ye daha sonra Mısır'a gitmiş, 1953'te Mısır'ı da terk edip Fransa'ya geçmiş, Nisan 1961 yılında Paris'te vefat etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Bilge, "Arnavutluk", 3/387-390

⁵ Bilge, "Arnavutluk", 3/387.

Arnavutluk'taki dinî ortam, dönemin politik süreçleriyle yakından ilgilidir.⁶ Toplumsal karışıklıkların ve siyasî belirsizliklerin hüküm sürdüğü 1912-1921 yılları arasında Müslümanlar, Millî İslâm İttifakı adıyla örgütlenerek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde Müslümanlar, Osmanlıdaki Şeyhülislâmlığa bağlılığını sürdürmüş ve halife adına hutbe okunmaya devam etmiştir.⁷ Arnavutluk Devleti nezaretinde Luşna'da⁸ gerçekleşen kongrede, Ortodoks, Katolik, Sünni ve Bektaşilerden oluşan ülkedeki dört dinî grup resmen bağımsız birer dinî birlik olarak tanınmıştır.⁹

1921 yılına gelindiğinde meşihat makamı ile ilişkilerin son derece zayıfladığı görülmektedir. 1923 yılında Tiran'da gerçekleşen I. İslâm Cemaati Kongresi'nde kabul edilen kararlarla Arnavut Müslümanları, hilâfet ve Şeyhülislâmlıktan ayrılıp bağımsız olarak teşkilatlanmanın temelini atmışlardır. Bu dönemde yarım milyondan fazla Müslümana hitap eden Arnavutluk İslâm Toplumu, Tiran'daki Başmüftü başkanlığında oluşturulan altı üyeli Yüksek Şariat Konseyi üzerinden dinî faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁰

1929 yılında Tiran'da II. İslâm Cemaati Kongresi toplanmış ve Arnavutluk İslâm Toplumu yeniden teşkilatlandırılmıştır. Kongrede, toplumun daha iyi yönetilmesi için bir Genel Konsey oluşturulmuş, işlerin pratik olarak yürütülmesi için Daimî Konsey ve yerindelik için vilâyet konseyleri oluşturulmuştur. Genel Konsey delegelerince belirlenen Tiran Başmüftüsü, Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanı olarak belirlenmiştir. Genel Konseyi, Başkan, Tiran, İşkodra, Vlora ve Korça il müftüleri ile müftüsü olmayan diğer şehirlerden gelen altı delege oluşturmuştur.¹¹

Bu makalede, Arnavutluk Devlet Arşivinde bulunan "Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı" belgelerinden hareketle, Devlet tarafından resmi temsilci olarak kabul edilen Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı (KMSH, Kominiteti Mysliman Shqipërisë) tanıtılmaya ve hizmetleri incelenmeye çalışılmıştır. Arşiv belgelerinin tamamına yakını Arnavutçadır. Söz konusu arşivde, 1924 yılından

⁶ Bilge, "Arnavutluk", 3/387.

⁷ Bilge, "Arnavutluk", 3/387.

⁸ Lushnja

⁹ Cafer Acar, "Arşiv Belgeleri Işığında Arnavutluk'taki Bektaşi Toplumu Başkanlığının Hizmetleri", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/21 (Ankara 2017), 1-12

Metin İzeti, "Arnavutluk'ta Bektaşilik", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Uluslararası Bektaşilik ve Alevilik Sempozyumu I*, (Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları,2005), 523.

¹⁰ Bilge, "Arnavutluk", 3/387-388.

¹¹ Bilge, "Arnavutluk", 3/388.

Ali Özkan, "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk'ta Din-Devlet İlişkisi", *History Studies International Journal of History* 4/4 (Kasım 2012), 296.

1967'ye kadar yaklaşık 3697 adet dosya tespit edilmiştir. Enver Hoca'nın¹² 1967 yılında dinî faaliyetleri askıya almasından sonra¹³ kayıt işlemlerinin de sona erdiği görülmektedir. Dolayısıyla, dinî faaliyetlerin daha serbestçe yapılabildiği ve aynı zamanda kurumsallaşmanın olduğu ilk yıllara ait belge daha fazladır. Dosyaların yıllara göre dağılımına bakıldığında 1939 yılında 130, 1939 yılında ise 23 dosya mevcuttur. Dosyaların içeriğindeki evrak sayıları da değişiklik arz etmektedir. Bazı dosyalarda bine yakın evrak varken, bazılarında sadece bir evrak bulunmaktadır. 1924 yılına ait 90 dosyada yaklaşık 6154 evrak mevcuttur. Hâlihazırda başkanlığın arşivinde ekleriyle birlikte yüz binin üzerinde evrak olduğu anlaşılmaktadır. Arşiv malzemesinin tasnifine bakıldığında, Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı evraklarının Organizasyon-Çerçeve/Teşkilat, Hukukî-Siyasî, Askerî, İktisat-Maliye, Eğitim-Kültür, Sağlık, Din ve Muhtevassız/tarihsiz başlıkları altında sıralandığı görülmektedir. Kayıtlarda bu şekilde tasnifleme yapılmış olsa da içerik olarak benzerliklerden dolayı başlıkları birbirinden ayırmak mümkün değildir. Makalede, söz konusu arşiv evrakı taranmış, dosya ve belgelerdeki ortak içerikler dikkate alınarak yeni hizmet ve faaliyet sınıflandırması yapılmıştır. Öncelikle İslam Toplumu Başkanlığı'nın teşkilatlanma süreci ele alınmış, personel, idarî, malî, teftiş ve hukukî işleriyle ilgili kurumsal tespitlere yer verilmiştir. Daha sonra dinî, eğitim, kültür ve sosyal hizmetler ile dış ilişkiler ve siyasî ilişkiler hakkında bilgi verilmiştir.

Yapılan çalışmadan vakıf arazileri, camiler ve diğer ibadethaneler ile başta imamlar olmak üzere personel ve malî işlerin Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın gündemini en fazla meşgul eden başlıklar olduğu tespit edilmiştir. Eğitim ve dinî faaliyetler, dış ilişkiler, siyasî-hukukî ve teftiş işleri diğer önemli konular olmuştur.

Makalede arşiv evrakıyla ilgili dipnot usulünde sırasıyla belge yılı, dosya numarası, dosyadaki kâğıt miktarı ve kutu numarası şeklinde bir yöntem tercih edilmiştir. Makalenin hacmini aşacağından, arşiv kayıtlarındaki bütün

¹² Enver Hoca, 1908 yılında o zaman Osmanlı Devletine bağlı olan Arnavutluk'ta, Ergiri/Gjirokaster kentinde Bektaşî Arnavut bir ailenin çocuğu olarak doğmuştur. 1941 yılında Arnavutluk Emekçi Partisini kurmuş, 1945 yılında Arnavutluk Halk Cumhuriyeti başkanı seçilmiştir. Çeşitli dönemlerde dönemin SSCB ve Çin Halk Cumhuriyetiyle yakın işbirliği içine girmiştir. Ülkesinde katı bir dinsizlik siyaseti güden Enver Hoca dünyada ilk ateist devletini kuran kişidir. Vefat ettiği 1985 yılına kadar Arnavutluk'u yönetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bakınız; Bilge, "Arnavutluk", 3/388 ve Ali Özkan, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk*, (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012)

¹³ Ali Özkan, "Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi İnsan Hakları ve Özgürlükler (1945-1985)", 2066.

örneklere yer verilmemiştir. İlgili başlık altında konunun anlaşılmasına yetecek kadar örneğe yer verilmiştir.

1. Teşkilatlanma

1912 yılındaki bağımsızlık sonrası Arnavutluk'taki dinî faaliyetlerin ve hizmetlerin yerine getirilmesi için Arnavutluk Müslümanları, kurumsallaşmaya önem vermişlerdir. 1921 yılına kadar Millî İslâm İttifakı adı altında teşkilatlanmış ve Osmanlıdaki dinî otoriteye bağlı olarak faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.¹⁴ Kurdukları müessese 1920 yılında devlet tarafından resmen tanınarak müstakil dinî birlik olarak kabul edilmiştir.¹⁵

Tiran'da 1923'te gerçekleşen I. İslâm Cemaati Kongresi'nde Arnavut Müslümanları, hilâfet ve Şeyhülislamıktan bağımsız olarak teşkilatlanmanın temelini atmışlardır. Bu dönemde Arnavutluk İslâm Toplumu, Tiran'daki Başmüftü başkanlığında oluşturulan altı üyeli Yüksek Şeriat Konseyiyle dinî faaliyetlerini yürütmüştür.¹⁶ Arşiv belgelerinin oluşmaya başladığı 1924 yılından 1929 yılındaki II. Kongreye kadar her yıl Konseyin teşkilatlanmayla ilgili değişik kararlarının arşiv kayıtlarına yansdığı görülmektedir. Bu kararlar çerçevesinde bölgesel komitelerin üyeleri seçilmiş,¹⁷ ilçe müftülükleri ve müftülük büroları oluşturulmuş,¹⁸ bazı köylerin bağlı olduğu ilçe müftülükleri değiştirilmiştir. Bu konularda İçişleri ve Adalet Bakanlığı ile muhtelif il müftülükleri ile yazışmalar yapılmıştır. Bu verilerden Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın kurumsallaştığı ve bu dönemde bölge komite üyelerine çeşitli görevlerin verildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

1929 yılında Tiran'da II. İslâm Cemaati Kongresinin toplanması için müftülüklerle Kongre üyelerinin seçimi konusunda yazışmalar yapılmış ve bölgelerden seçilerek gelen delegelerle kongre toplanmıştır. Bu kongrede, Arnavutluk İslâm Toplumu yeniden teşkilatlandırılmıştır. Kongrede, toplumun daha iyi yönetilmesi için bir Genel Konsey, işlerin pratik olarak yürütülmesi için bir Daimî Konsey ve yerindelik için vilâyet konseyleri oluşturulmuştur. Genel Konsey delegelerince belirlenen Tiran Başmüftüsü, Müslüman toplumun başkanı olarak belirlenmiştir. Genel Konseyi, Müslüman

¹⁴ Bilge, "Arnavutluk", 3/387.

¹⁵ Acar, "Arşiv Belgeleri Işığında Arnavutluk'taki Bektaşî Toplumu Başkanlığının Hizmetleri", 4; İzeti, "Arnavutluk'ta Bektaşilik", 523.

¹⁶ Bilge, "Arnavutluk", 3/387-388.

¹⁷ Arnavutluk Devlet Arşivleri (ADA), *İslam Toplumu Başkanlığı Arşivi (İTBA)*, Yıl 1924, Dosya 3, Evrak Sayısı 32, Kutu No. 27.

¹⁸ ADA, *İTBA*, 1925, 11, 20,33; 1925-1926, 12, 70, 33.

¹⁹ ADA, *İTBA*, 1927,4,152, 47.

Toplum Başkanı, Tiran, İşkodra, Vlora ve Korça illerinden gelen dört il müftüsü ile müftüsü olmayan diğer şehirlerden gelen altı delege oluşturmuştur.²⁰

Arnavutluk'taki dinî hizmetlerin düzenli ve kesintisiz bir şekilde yerine getirilmesi için Başkanlık Genel Konseyinin her yıl düzenli olarak toplandığı ve çeşitli kararlar aldığı, bu kararların ilgili bakanlıklara bildirildiği ve müftülüklerle duyurulduğu anlaşılmaktadır.²¹

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın varlıklarının tamamına yakını vakıf malları oluşturmaktadır. Bu vakıfları yönetmek için müftülüklerde vakıf büroları kurulmuş; arazi, dükkân, fırın, hamam ve hatta otellerden müteşekkil bu varlıkların yönetimi, vakıf büroları aracılığı ile yürütülmüştür. Vakıfların kurumsallaşmasına özel önem verilmiş, bu konuda vakıf büroları ve Vakıflar Genel Müdürlüğü üzerinden hükümetle sürekli yazışmalar yapılmıştır.²²

Arnavutluk İslam toplumunun teşkilatlanma süreci içerisinde zikredeceğimiz bir diğer hizmet birimi de derneklerdir. Başkanlık, İslam toplumuna hizmet edecek derneklerin kurulmasına öncülük etmiş, söz konusu derneklerin yaşaması için imkânlarını seferber etmiştir. İçtüzüğü bizzat Başkanlık tarafından onaylanan "Gençlik, Kültür, İnsan ve Eğitim Derneği" bunlardan sadece biridir.²³

2. Personel Hizmetleri

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, merkez ve taşrada hizmetleri yürütmek üzere farklı kadrolarda çok sayıda çalışan istihdam etmiştir. Başkanlık personeli olarak müftüler, vaizler, imamlar, müezzinler ve medrese hocaları gibi meslek memurlarıyla merkezde, müftülüklerde ve vakıf bürolarında çeşitli elemanlar görevlendirilmiştir.

Arşiv belgelerinden, her yıl düzenli olarak atama, yer değiştirme, istifalar ve görevden alma gibi Başkanlığın kararnamelerinin olduğu ve bu konularda müftülüklerle sürekli bir şekilde yazışma yapıldığı görülmektedir.²⁴ Özellikle imam olarak atanacaklara ayrı özen gösterildiği anlaşılmaktadır. Bazı imam kadroları için Yüksek Şeriat Konseyi önünde yapılan sınavı geçme şartı

²⁰ ADA, *İTBA*, 1929,5,4,68.

Bilge, "Arnavutluk", 3/388.

Ali Özkan, "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk'ta Din-Devlet İlişkisi", 296.

²¹ ADA, *İTBA*, 1934, 1, 51, 115; 1935, 5, 211,1 21.

²² ADA, *İTBA*, 1925, 1, 2, 33; 1926, 9, 88, 40.

²³ ADA, *İTBA*, 1945, 14, 5, 181; 1945, 15, 5, 181.

²⁴ ADA, *İTBA*, 1924, 5, 643,27; 1927; 1928,9, 517, 47, 1953; 1955, 18, 180, 220.

getirilmiştir.²⁵ Yabancı uyrukluların imam olarak atanmaları ile ilgili de çeşitli müftülüklerle yazışmalar yapılmıştır.²⁶ Her yıl ayrı ayrı personel kayıt defterleri ve personel listeleri tutulmuştur.²⁷

Başkanlık, hizmetlerini yürütecek meslek ve diğer büro personelinin eğitimi ile yakından ilgilenmiş ve hizmet kalitesini yükseltmek için çaba sarf etmiştir. Personelin bilgi, beceri ve kabiliyetlerini artırıcı faaliyetlerde bulunulmuştur. Özellikle imamların eğitim düzeylerini yükseltmek ve ana dilde konuşma-yazma becerilerini geliştirmek için söz konusu personelin sınava alınmaları ve gerekli eğitimlerin verilmesi için müftülüklerle yazışmalar yapılmıştır.²⁸ Büro personelinin resmi yazışmalara riayet etmeleri ve yazım kurallarına uymaları konusunda sürekli uyarılar yapılmıştır. Arşiv kayıtlarında dinî memuriyete yakışmayan hal ve hareketlerden kaçınılması gerektiğiyle ilgili çok sayıda talimat mevcuttur.²⁹

Başkanlık, personelin kılık kıyafeti ile de yakından ilgilenmiştir. Din adamlarının hizmetlerine uygun giyim kuşam içerisinde olmaları talep edilmiştir.³⁰ Diğer taraftan Başkanlıkla müftülükler arasında dinî bir görevi olmadığı halde din adamı iması verecek şekilde giyinenlerin engellenmesini içeren yazışmalarda yapılmıştır.³¹

Başkanlık, görevinde üstün başarı gösteren personeli takdirname ve para verme gibi çeşitli şekillerde ödüllendirirken, dinî işler ile bağdaşmayan davranışlarda bulunan personeli ise yer değiştirme ve meslekten ihraç gibi yollarla tecziye etmiştir. Arşiv belgeleri arasında, değişik yıllara ait onur belgelerine, takdirnamelere ve ödül alan personel listelerine rastlamak mümkündür.³²

Başkanlık, hizmet süresi dolan ve şartları uyan personelin emeklilik işlerini titizlikle takip etmiştir. Emeklilik düzenlemesi için 1924 yılında çeşitli birimlerle yazışmalar yapılmıştır.³³ 1926 yılında ise bir tüzük çıkarılarak mevzuat oluşturulmuştur. Arşiv belgelerinden, emeklilik bütçesi ve çeşitli fonlardan gelen paralarla personelin emekli maaşlarının ödendiği anlaşılmaktadır.³⁴ Sadece yaşı gelip emekli olan personele değil, hayatını kaybeden çalışanların yakınlarına da emeklilik maaşı bağlanmıştır. Yüksek Şeriat Konseyi, hayatlarını

²⁵ ADA, *İTBA*, 1927, 11, 42, 47.

²⁶ ADA, *İTBA*, 1951, 19, 5, 203.

²⁷ ADA, *İTBA*, 1927, 7, 121, 47.

²⁸ ADA, *İTBA*, 1931, 13, 27, 88.

²⁹ ADA, *İTBA*, 1940, 15, 20, 152.

³⁰ ADA, *İTBA*, 1929-1930, 14, 98, 69.

³¹ ADA, *İTBA*, 1930, 18, 9, 77; 1931, 12, 12, 88-1960, 11, 1, 248.

³² ADA, *İTBA*, 1940, 12, 3, 151.

³³ ADA, *İTBA*, 1924, 75, 42, 31.

³⁴ ADA, *İTBA*, 1926-1928, 91, 144, 55; 1936, 37, 11, 129.

kaybetmiş din adamlarının ailelerine emeklilik maaşı ödenebilmesi için bir kararname çıkarmış ve müftülüklere göndermiştir.³⁵

Başkanlık, personelin askerlik işleriyle de ilgilenmiştir. Müftülükler ve medreseler her yıl, dinî eğitim gören talebe, imam ve diğer din görevlilerin askerlikten muaf tutulması ile ilgili Başkanlıktan talepte bulunmuşlardır. Başkanlık da bu talepleri Milli Savunma Bakanlığı, Milli Güvenlik Kurulu ve diğer askerî makamlara ulaştırmıştır. Her ne kadar hükümetler dine karşı mesafeli bir tutum içinde olsalar da Başkanlıktan gelen bu tür taleplere olumlu cevap vermişlerdir. Bu yazışmalar II. Dünya Savaşı yıllarındaki arşiv kayıtlarında da yer almaktadır.³⁶ Bununla birlikte, askerlik yaşına gelmiş öğrenci ve diğer görevlilerin listeleri, ilgili kurumlar tarafından her yıl düzenli bir şekilde istenmiş ve takip edilmiştir.³⁷

Başkanlık, her zaman personelinin yanında yer almış, karşılaştıkları sıkıntılarda yalnız bırakmamıştır. Mağduriyet yaşanmaması için, sık sık müftülüklere yazılar gönderilerek personel maaşlarının zamanında ödenmesi konusunda uyarılarda bulunulmuştur.³⁸ İki polis memurunun bir imamın evinde yetkisiz, yasa dışı arama yapmaları ve uygunsuz davranışlar sergilemeleri üzerine Başkanlık devreye girmiştir. Adalet Bakanlığı başta olmak üzere çeşitli kurumlarla yazışmalar yaparak personelin hakkını arayıp sahip çıkmıştır.³⁹ Aynı şekilde Tropoja bölgesinde bir müftü yardımcısının güvenlik güçlerince maruz bırakıldığı kötü muamele nedeniyle çeşitli yazışmalar yapılmış,⁴⁰ yine kötü muameleye muhatap olan bir medrese yöneticisinin şikâyeti ilgili mercilere ulaştırılmıştır.⁴¹

3. İdarî ve Malî Hizmetler

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın hizmete yönelik işlerinin çoğunu idarî ve malî hususlar oluşturmaktadır. Başta merkez teşkilatının ve taşradaki büroların iş ve işlemleriyle ilgili malî konular olmak üzere vakıf arazilerinin, çiftliklerin, dükkânların, restoranların, hamamların ve diğer taşınmazların işletilmesi, kiraya verilmesi, büroların tefrişi ve camilerin onarımı gibi konular, Başkanlığın en önemli işleri olmuştur.

³⁵ ADA, *İTBA*, 1925, 50, 59, 39.

³⁶ ADA, *İTBA*, 1930, 61, 96, 81; 1939-1940, 28, 53, 153; 1942-1943, 44, 60, 164.

³⁷ ADA, *İTBA*, 1927,32,44,42; 1961, 26, 4, 255.

³⁸ ADA, *İTBA*, 1925-1927, 49, 339, 38.

³⁹ ADA, *İTBA*, 1941-1942, 18, 13, 157.

⁴⁰ ADA, *İTBA*, 1942, 20, 3, 162.

⁴¹ ADA, *İTBA*, 1944, 13, 4, 176.

Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığı'nın çok sayıda taşınır taşınmaz mülkü olup çoğunun idaresi Başkanlığa aittir. Ülkenin hemen hemen her bölgesinde yer alan bu vakıf mallarının içerisinde araziler, çiftlikler, dükkânlar, restoranlar, oteller ve muhtelif taşınmazlar bulunmaktadır. Başkanlık bu gayrimenkulleri, atadığı idarî ve malî hizmet personeli ile yönetmiştir. Vakıf taşınmazları Başkanlığın bizzat kendi görevli personeli tarafından işletildiği gibi⁴² dükkân, arazi, otlak ve zeytinlik gibi mülkler başka şahıslara kiralanarak da işletilmiştir.⁴³ Bununla birlikte değişik dönemlerde ihtiyaç duyulan bazı vakıf mallarının ve diğer taşınmazların satışının yapıldığı da görülmektedir.⁴⁴

Başkanlık vakıf mülklerini korumak ve yaşatmak için sürekli bir çaba içerisinde olmuştur. Vakfa ait dükkân ve diğer taşınmazların sürekli bir şekilde bakım ve onarım ihtiyaçları olduğundan bunlarla ilgili Başkanlık ve müftülükler arasında devamlı yazışmalar yapılmıştır.⁴⁵ Restorasyon işleri ciddi bir malî yük getirdiğinden, 1938 yılında ilk defa binaların yıkılma tehlikesine karşı sigortalanması gündeme gelmiştir.⁴⁶ Bu yıldan itibaren bazı yapılar sigortalanmaya başlanmıştır.⁴⁷

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, vakıf mülkleri dışında medrese ve camilerin tefrişi, idaresi ve söz konusu yapıların sürekli bir şekilde tadilat ve tamiratlarıyla da meşgul olmuştur.⁴⁸ Başkanlık tarafından halktan para toplanarak yeni cami ve okul da inşa etmiştir.⁴⁹ Bunların dışında mülkiyeti Başkanlığa ait olmayan çeşme ve köprü gibi yapıların inşa ve tamiratları da yapılmıştır.⁵⁰ Mezarlıkların bakımı, etraflarının çevrilmesi⁵¹ ve bazı tekkelerin tamiratları da⁵² bu hizmetlerdendir.

Yöneticileri Osmanlı tecrübesi ile yetişmiş Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, kurumsallaşmasını erken dönemde tamamlayarak sağlam bir malî yönetim kurmuştur. Her yıl gelir ve giderlerin kayıt altına alındığı bütçeler yapılmış ve Genel Konseyde görüşülerek onaylanmıştır.⁵³ Aynı şekilde vakıf büroları tarafından da ayrı ayrı bütçeler yapılmıştır. Genel bütçede her tür gelir ve harcama kalemine yer verilmiştir. Bütçe giderleri içinde, ihtiyaç sahibi

⁴² ADA, *İTBA*, 1925-1927, 34, 263, 43.

⁴³ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 33, 88, 42; 1934-19387, 20, 638, 122; 1952-1953, 33, 362, 211.

⁴⁴ ADA, *İTBA*, 1924-1925, 44, 36, 29; 1937-1939, 18, 346, 131.

⁴⁵ ADA, *İTBA*, 1924, 48, 115, 29; 1935-1938, 26, 382, 128; 1943-1944, 3, 218, 168.

⁴⁶ ADA, *İTBA*, 1938, 45, 9, 139.

⁴⁷ ADA, *İTBA*, 1940, 33, 20, 153.

⁴⁸ ADA, *İTBA*, 1924, 49, 83, 29; 1924, 52, 42, 29.

⁴⁹ ADA, *İTBA*, 1940, 31, 508, 133.

⁵⁰ ADA, *İTBA*, 1924, 54, 8, 29.

⁵¹ ADA, *İTBA*, 1924, 53, 16, 29.

⁵² ADA, *İTBA*, 1928-1931, 44, 308, 60.

⁵³ ADA, *İTBA*, 1924, 58, 354, 29; 1932-1938, 352, 102; 1961-1963, 29, 12, 260.

ailelere yardımdan⁵⁴ yabancı heyetlerin karşılanmasına kadar birçok harcama kalemi bulunmaktadır.⁵⁵ Muhtelif yıllara ait gelir gider defterleri ile aylık gelir ve harcamalara ilişkin rapor ve çizelgelerden bütün gelir-giderleri takip etmek mümkündür.⁵⁶

3.1. Gelirler

Başkanlığın başlıca gelir kaynağını, otlak, arazi, çiftlik, dükkân, otel, hamam gibi gayrimenkullerin işletme, satış ve kiralarından elde edilen gelirler oluşturmaktadır. Bu mülklerin bir kısmı vakıflar eliyle işletilmiştir. İşletmelerden doğrudan gelen gelirler ile çiftliklerin mahsulatının satışından elde edilen gelirler genel bütçe içerisinde en önemli gelir kalemidir.⁵⁷ Mülklerin kira gelirleri ikinci büyük gelir kalemi olmuştur. Bazı gayrimenkullerin satışından⁵⁸ elde edilen gelirlerin de ciddi bir gelir kaynağı olduğu söylenebilir. Aynı ve nakdi bağışlar yanında, Müslümanlardan toplanan yardımlar ile üyelere alınan aidatlar olmak üzere başka gelirler vardır.⁵⁹ Kurban derilerinin satışından elde edilenler de önemli bir gelir durumundadır.⁶⁰ Ayrıca evlilik izinname ve kayıtlarından alınan ücretler⁶¹ ile kitap, dergi ve takvim gibi yayınların satışlarından elde edilen gelirler⁶² de önemli bir gelir kalemini teşkil etmiştir.

3.2. Giderler

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın giderlerinin çoğunu personel harcamaları oluşturmaktadır. Personel maaşları,⁶³ sağlık giderleri, sigorta ve emeklilik maaşları⁶⁴ ile değişik ödüller⁶⁵ bu giderler içerisinde sayılabilir. Cami yapımı gibi yeni inşaat işleri⁶⁶ ile gayrimenkullerin bakım ve onarımları personel giderlerinden sonra en büyük gider kalemini oluşturmuş, camiler ve diğer vakıf gayrimenkullerinin bakım ve onarımı⁶⁷ için önemli miktarda

⁵⁴ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 52, 36, 39.

⁵⁵ ADA, *İTBA*, 1957, 35, 6, 236.

⁵⁶ ADA, *İTBA*, 1924-1925, 64, 7, 30.

⁵⁷ ADA, *İTBA*, 1924, 56, 5, 29; 1926-1940, 43, 254, 50; 1935-1936, 16, 26, 122.

⁵⁸ ADA, *İTBA*, 1924-1925, 44, 36, 29; 1953-1954, 25, 129, 216.

⁵⁹ ADA, *İTBA*, 1925-1927, 62, 14645; 1928-1931, 44, 308, 60.

⁶⁰ ADA, *İTBA*, 1926, 63, 90, 45; 1935, 41, 26, 124.

⁶¹ ADA, *İTBA*, 1924-1926, 67, 101, 31.

⁶² ADA, *İTBA*, 1950-1951, 38, 156, 198.

⁶³ ADA, *İTBA*, 1927, 49, 339, 38; 1955, 30, 24, 288.

⁶⁴ ADA, *İTBA*, 1926-1928, 91, 144, 55; 1936, 37, 11, 129.

⁶⁵ ADA, *İTBA*, 1940, 12, 3, 151.

⁶⁶ ADA, *İTBA*, 1938-1940, 53, 364, 140; 1937-1940, 54, 541.

⁶⁷ ADA, *İTBA*, 1938-1940, 53, 364, 140; 1937-1940, 54, 541.

harcamalar yapılmıştır. Medreselerin bakımı, tefrişi, buralarda okuyan talebelerin giyim kuşamları, iâşe ve ibateleri⁶⁸ ile öğrencilere verilen burslar⁶⁹ Başkanlığın eğitim giderleri olarak değerlendirilebilir. Ayrıca merkez teşkilatı, vakıf ve müftülük büro tefrişat ve demirbaşları ile sarf malzemeleri de idari harcamalar arasında yer almıştır.⁷⁰

Diğer taraftan çeşitli vergiler, dava masrafları ile gelirleri artırmak için yapılan harcamalar da vardır. Gayrimenkuller için belediyelere ödenen emlak vergileri ve mülklerden mütevellit gelir vergileri ile diğer vergiler de gider kalemleri içindedir.⁷¹ Başkanlığa ait davaların takip masrafları da gider kalemleri arasında yer almaktadır.⁷² Çiftliklerde çeşitli meyve ağaçlarının dikimi ve bakımı gibi çalışmalarla⁷³ bu arazilerin sellerden zarar görmemesi için yapılan dere ıslahına ilişkin çalışmalar da⁷⁴ böyledir.

Sosyal amaçlı faaliyetlere de harcamaların yapıldığı görülmektedir. Çeşitli köy ve kasabalarda çeşmelerin,⁷⁵ köprülerin⁷⁶ inşa ve tamirleri, mezarlıkların bakım ve diğer işleri için harcamalar yapılmıştır.⁷⁷ İhtiyaç sahiplerine yapılan aynı ve nakdi yardımlar,⁷⁸ doğum yapan aileler için çocuk yardımı ile cenazesi olanlar için yapılan ölüm yardımı da diğer sosyal amaçlı harcamalar arasında sayılabilir.⁷⁹ Dinî bayramların kutlanmasında harcanmak üzere ayrı ödenek ayrılmış, bu harcamalar da giderler hanesine kaydedilmiştir.⁸⁰

Ülkede ve dünyada olan gelişmeler, Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın malî durumunu da etkilemiştir. Nitekim 1929 yılından başlamak üzere dünyayı sarsan ekonomik krizlerin neden olduğu yurt içi ve yurt dışı sıkıntılardan dolayı, Bakanlar Kurulu ve diğer bakanlıklarla yazışmalar yapılarak 1932-1933 malî yılı bütçesinde sınırlamalar getirilmiştir.⁸¹

Başkanlık, bütçedeki gelir gider dengesini korumak için müftülüklere sık sık uyarı yazıları göndermiş, elektrik ve suyun tasarruflu kullanılmasını

⁶⁸ ADA, *İTBA*, 1938-1939, 81, 11, 142.

⁶⁹ ADA, *İTBA*, 1938,82, 11, 142.

⁷⁰ ADA, *İTBA*, 1924, 49, 83, 29.

⁷¹ ADA, *İTBA*, 1926, 63, 90, 45; 1935, 41, 26, 124.

⁷² ADA, *İTBA*, 1932-1934, 66, 16, 113.

⁷³ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 35, 3, 43.

⁷⁴ ADA, *İTBA*, 1938-1939, 52, 9, 140.

⁷⁵ ADA, *İTBA*, 1924, 54, 8, 29; 1929, 61, 11, 72.

⁷⁶ ADA, *İTBA*, 1940, 34, 18, 153.

⁷⁷ ADA, *İTBA*, 1924, 53, 16, 29.

⁷⁸ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 52, 36, 39.

⁷⁹ ADA, *İTBA*, 1954-1955, 61, 43, 223.

⁸⁰ ADA, *İTBA*, 1925, 66, 76, 39; 1926, 92, 138, 46.

⁸¹ ADA, *İTBA*, 1932-1934, 38, 352, 102.

istemıştır.⁸² Yine yolluk ve harcırahlarda kısıtlamaya gidilmiştir.⁸³ Aynı şekilde tasarruf amaçlı olarak gerekli görülmeyen bazı bürolarda telefonların kaldırıldığı da olmuştur.⁸⁴ İkinci Dünya Savaşı ve işgal yıllarında tasarruf daha da öne çıkmış ve bu dönemde personelin tasarruf yapması teşvik edilmiştir. Bu çerçevede personel maaşlarından %1 oranında kesinti yapılarak bir tasarruf kasası oluşturulmasına karar verilmiştir.⁸⁵

Öte yandan Başkanlık, gelir vergisinden muaf olmak için Başbakanlıkla yazışmalar yapmıştır.⁸⁶ Ayrıca yol ve posta vergisinden muaf tutulmak için ilgili kurumlardan talepte bulunulmuştur.⁸⁷

Başkanlık, belirli harcamalar için kredi kullanmış,⁸⁸ bazı sivil toplum kuruluşlarından borç para almış,⁸⁹ bazı kişi, dernek ve tekkelere de borç para vermiştir.⁹⁰ Borçların ödenmesi ve alacakların tahsili için ilgililerle çok sayıda yazışma yapmıştır. Başkanlığın, dövizle ilgili de müftülük ve bürolarla yazışma yaptığı, kurlardaki değişiklikler nedeniyle yabancı paraların kabul edilmemesini talep ettiği görülmektedir.⁹¹

4. Dinî Hizmetler

Dinî hizmetler, Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın varlık sebebidir. Başkanlığın diğer bütün iş ve işlemlerinin temel amacı, Arnavutluk'ta yaşayan Müslümanlara sağlıklı dinî bilgi vermek ve ibadet işlerini sorunsuz şekilde yerine getirmelerine yardımcı olmaktır. Bu sebeple dinî hizmetlere ilişkin belgeler, söz konusu arşiv evrakının önemli bir bölümünü oluşturmaktadır.

Başkanlığın bu konuda yaptığı en önemli hizmet, Müslüman toplumun ibadetlerini rahatlıkla yapabilecekleri ve birlik beraberliğin pekiştirileceği yerler olan ibadethanelerin ihyasıdır. Başkanlık öncelikle camilerin, tekkelerin ve mescitlerin statüsünün tanınması için⁹² çalışmıştır. Kapalı camilerin yeniden açılmasına ve ihtiyaç duyulan yerleşim yerlerinde yeni cami inşa edilmesine gayret sarf etmiştir.⁹³ Çeşitli nedenlerle el konulan camilerin amaçları dışında

⁸² ADA, *İTBA*, 1937, 29, 2, 132; 1948, 15, 4, 190; 1950, 50, 6, 198.

⁸³ ADA, *İTBA*, 1959, 28, 8, 245.

⁸⁴ ADA, *İTBA*, 1963, 18, 2, 262; 1964, 16, 2, 265.

⁸⁵ ADA, *İTBA*, 1940, 87, 2, 156.

⁸⁶ ADA, *İTBA*, 1954, 53, 6, 223.

⁸⁷ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 51, 48, 39.

⁸⁸ ADA, *İTBA*, 1925-1927, 48, 14, 3.

⁸⁹ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 94, 28, 55.

⁹⁰ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 95, 144, 55; 1963, 24, 3, 263.

⁹¹ ADA, *İTBA*, 1926, 74, 10, 46; 1927, 93, 18, 55.

⁹² ADA, *İTBA*, 1930-1931, 113, 9, 87.

⁹³ ADA, *İTBA*, 1938-1940, 53, 364, 140; 1937-1940, 54, 541.

kullanılmaması için ilgili merciler nezdinde girişimlerde bulunmuştur.⁹⁴ Cami sayıları, camilerin durumları ve ihtiyaçlarıyla ilgili müftülüklerle sürekli yazışmalar yapmıştır.⁹⁵ İhtiyaçlar tespit edilerek müminlerin ibadetlerini rahat bir ortamda yapmaları için gereken her türlü hizmet yapılmaya çalışılmıştır. Dinî bilgilerin verildiği, hutbelerin okunduğu, vaaz ve irşat faaliyetlerinin yapıldığı en önemli merkezlerden olan camilere imamlar görevlendirilmiştir. Başkanlık, camilerde ve cami dışında vaaz ve irşat faaliyetlerinin aksatılmadan sürdürülmesi ve bu iş için personel yetiştirilmesi konusunda gayret göstermiştir.⁹⁶ Camilerde temizliğin, tertip ve düzenin sağlanmasına⁹⁷ ve saygınlığının korunmasına çalışılmıştır. Cami adabına uymayan tavırlara ve ahlak dışı davranışlara müsaade edilmemesi konusunda sürekli uyarılar yapılmıştır.⁹⁸

İmam ve vaizlerin hutbelerde değinecekleri konularla ilgili tavsiyelerde de bulunulmuş⁹⁹ ve hayatın sosyal ve ekonomik şartlarına uygun hutbeler hazırlanması konusunda talimatlar verilmiştir.¹⁰⁰ Hutbe ve vaazlarda mantıksız ve kaba ifadelerden uzak durulması ve mevcut siyasî rejim aleyhine konuşulmaması istenmiştir.¹⁰¹ Hatiplerin kılık kıyafetlerine dikkat etmeleri ve başı açık konuşma yapmamaları talep edilmiştir.¹⁰² Farklı dillerde hutbe okunmasına sıcak bakılmamış, vaazların Arnavutça yapılması, izinsiz ve yabancı dilde vaazlara izin verilmemesi müftülüklere bildirilmiştir.¹⁰³ Bu çerçevede konuşmalarında Arapçaya ağırlık veren bir müftü uyarılmıştır.¹⁰⁴

Dinî faaliyetlerin yapılması için müftülüklerde değişik kültür birimlerinin kurulduğu ve çeşitli dinî materyalin basılarak dağıtıldığı tespit edilmiştir.¹⁰⁵ Başkanlık, İslam'ın doğru anlatılması ve yayılmasına katkı sağlamak üzere kültür komisyonları kurulmasını teşvik etmiştir.¹⁰⁶

Başkanlık, Arnavutluk okullarında dinî derslerin verilmesi ve bunun Başkanlık tarafından gerçekleştirilmesi için de ciddi bir çaba sarf etmiştir.¹⁰⁷ Gençlerin

⁹⁴ ADA, *İTBA*, 1934, 87, 9, 120; 1947, 66, 22, 189.

⁹⁵ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 60, 36, 39.

⁹⁶ ADA, *İTBA*, 1929, 109, 22, 75; 1934, 85, 16, 120.

⁹⁷ ADA, *İTBA*, 1928, 109, 4, 67.

⁹⁸ ADA, *İTBA*, 1928, 110, 1, 67; 1931, 114, 7, 97.

⁹⁹ ADA, *İTBA*, 1935-1936, 60, 25, 125.

¹⁰⁰ ADA, *İTBA*, 1930, 114, 41, 87.

¹⁰¹ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 109, 33, 56.

¹⁰² ADA, *İTBA*, 1937, 89, 11, 136.

¹⁰³ ADA, *İTBA*, 1926, 90, 27, 46.

¹⁰⁴ ADA, *İTBA*, 1933-1934, 95, 73, 114.

¹⁰⁵ ADA, *İTBA*, 1938, 100, 31, 143.

¹⁰⁶ ADA, *İTBA*, 1941, 95, 3, 160.

¹⁰⁷ ADA, *İTBA*, 1924, 1, 32, 27.

camiyeye gitmelerinin teşvik edilmesi¹⁰⁸ ve cezaevlerindeki mahkûmlara dinî hizmet verilmesi için çalışılmıştır. Bu çerçevede, mahkûmlara hutbe ve vaaz verilmesi konusunda İçişleri Bakanlığı ile yazışmalar yapılmış,¹⁰⁹ Müslüman mahkûmların Ramazan ayında ibadetlerini yapabilmelerine imkân sağlamak için gerekli görevlendirmeler yapılmıştır.¹¹⁰

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, hac yasaklanıncaya kadar, hacı adaylarına vazifelerini yerine getirmeleri için yardımcı olmuştur. Gerek cemaatten gerek Başkanlık personelinden hacca gideceklere kolaylık gösterilmiş, diğer ilgililerin de yardımcı olmaları istenmiştir.¹¹¹ Başkanlık, hac için Suudi Arabistan'a gidecek hacı adaylarının izin ve pasaport işlerini takip etmiştir.¹¹²

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı kadınları da ihmal etmemiştir. İslam'ın kadına verdiği değer çerçevesinde, İslam'da kadın haklarının korunması ve saygı gösterilmesi konusunda Genel Konsey kararnameyi çıkarılmış ve bununla alakalı olarak Adalet Bakanlığı ile yazışmalar yapılmıştır.¹¹³ Ayrıca 'İslamiyet'te kadın' gibi konular üzerinde konferanslar düzenleyen derneklere destekler verilmiş,¹¹⁴ eğitim amaçlı açılan kurslara kadınların katılımını teşvik edilmiştir.¹¹⁵

Başkanlık, bidat ve hurafelere karşı da çalışmalar yapmıştır. Bu minvalde, muzır neşriyat denilen ahlak dışı içerikli yabancı dergi ve kitapların yaygınlaşmasının engellenmesi için önlemler alınması konusunda müftülük ve valiliklerden gerekenlerin yapılması istenmiştir.¹¹⁶ Camilerde ve toplum hayatına girmiş olan bidat ve hurafelerin ortadan kaldırılması için mücadele etmiş,¹¹⁷ muskacılık ve fal gibi bidat ve hurafelerle meşgul olan kişilerin engellenmesine çalışmıştır.¹¹⁸ İslam'a aykırı batıl inançlarla müminleri kandıran bir kadına karşın önlemler alması için Başkanlık, Berat Başsavcılığı ve Adalet Bakanlığına bildirmiştir.¹¹⁹ Ayrıca kızların para karşılığında evlendirilmelerini

¹⁰⁸ ADA, *İTBA*, 1937, 86, 3, 136.

¹⁰⁹ ADA, *İTBA*, 1932, 95, 75, 106.

¹¹⁰ ADA, *İTBA*, 1934, 86, 6, 120.

¹¹¹ ADA, *İTBA*, 1930, 120, 5, 87; 1931, 118, 9, 97; 1935-1936, 62, 13, 125.

¹¹² ADA, *İTBA*, 1936-1937, 58, 17, 129.

¹¹³ ADA, *İTBA*, 1931, 107, 11, 97

¹¹⁴ ADA, *İTBA*, 1936, 54, 2, 129.

¹¹⁵ ADA, *İTBA*, 1937-1938, 80, 7, 136.

¹¹⁶ ADA, *İTBA*, 1930, 115, 6, 87.

¹¹⁷ ADA, *İTBA*, 1953-1954, 83, 16, 219; 1954, 77, 2, 224.

¹¹⁸ ADA, *İTBA*, 1946, 2, 83, 186; 1958, 72, 4, 242; 1962, 55, 5, 261.

¹¹⁹ ADA, *İTBA*, 1945, 77, 5, 183.

engellemek için kararname ve duyurular yayınlanmıştır.¹²⁰ Aynı şekilde, uygunsuz davranışta bulunan ve kumar gibi zararlı alışkanlık edinen öğrencilerle ilgili tedbirler alınmaya çalışılmıştır.¹²¹

Başkanlık, o dönem Arnavutluk'ta da çok yaygın olan misyonerlik faaliyetlerine karşı da mücadele etmiştir. Yabancıların dinî faaliyetlerine engel olunması için çeşitli duyurular yapılmış, misyonerlik faaliyetinde bulunanların görevlerinden alınmaları için çaba sarf edilmiştir.¹²² Müslüman öğrenciler arasında Protestanlık propagandası yapan Kavaja'daki Amerikan Okulu'nun müdürünün engellenmesi için İçişleri Bakanlığına talepte bulunulmuştur.¹²³ Aynı şekilde, ihtiyaç sahibi bir gencin Hıristiyan bir İtalyan uzmandan uzaklaştırılması için Başkanlık, İşkodra Müftülüğüne talimat göndermiştir.¹²⁴

Sünnî Müslümanlar arasında Bektaşilik propagandası yapılmasını engellemek için de çalışma yapılmıştır.¹²⁵ Sünnilik aleyhine faaliyette bulunan Bektaşilerin tespit edilerek haklarında soruşturma açılması talep edilmiştir.¹²⁶ Başkanlık, İslam'a zarar veren bazı tarikat mensuplarının engellenmesiyle ilgili de girişimlerde bulunmuştur. Görüşleriyle Müslümanlar arasında tartışmaya yol açan Sheh Sulo'ya karşı önlem alınması için Başkanlık, İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığına yazılar göndermiştir.¹²⁷ Aynı şekilde, Halvetî olduklarını iddia eden fakat İslam aleyhine propaganda yapan iki kişinin Vlora'dan uzaklaştırılmaları İçişleri Bakanlığında talep edilmiştir.¹²⁸ Yine tercümesi Durres Müftüsü tarafından yapılan ancak Müslümanları rahatsız eden bir kitabın yayınlanmaması için Kultura Islame dergisiyle görüşme yapılmıştır.¹²⁹

Başkanlık, içki gibi kötü ve zararlı alışkanlıklarla mücadeleyi de ihmal etmemiştir. İçkinin kötülüğüyle ilgili her türlü propaganda yapılmıştır. İçki içmeyi engellemek için müftülüklerin de her türlü çalışmayı yapmaları istenmiştir.¹³⁰

Her zaman olduğu gibi ihtida bu dönemde de devam etmiştir. Başkanlık, tebliğ faaliyetlerini sürdürmüş, Müslüman olmak isteyen ve İslam'a yeni giren kişilerle yakından ilgilenmiştir.¹³¹ Çekoslovakyalı bir kişinin Müslüman olma

¹²⁰ ADA, *İTBA*, 1960, 72, 3, 252.

¹²¹ ADA, *İTBA*, 1941, 39, 2, 158.

¹²² ADA, *İTBA*, 1950-1951, 28, 71, 197.

¹²³ ADA, *İTBA*, 1932, 94, 2, 106.

¹²⁴ ADA, *İTBA*, 1931, 112, 5, 97.

¹²⁵ ADA, *İTBA*, 1930, 116, 2, 87.

¹²⁶ ADA, *İTBA*, 1931, 108, 5, 97.

¹²⁷ ADA, *İTBA*, 1938-1939, 104, 4, 143.

¹²⁸ ADA, *İTBA*, 1942, 113, 2, 167.

¹²⁹ ADA, *İTBA*, 1942, 106, 3, 167.

¹³⁰ ADA, *İTBA*, 1939, 123, 2, 150.

¹³¹ ADA, *İTBA*, 1932, 97, 7, 106; 1937, 87, 8, 136.

talebi, gereği yapılmak üzere Tiran Müftülüğüne ulaştırılmıştır.¹³² Bu dönemde ihtidanın aksine, nadiren de olsa Hıristiyanlığa geçişler de olmuştur.¹³³

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın dinî hizmetlerinden biri de cenaze hizmetidir. Başkanlık, Müslümanların cenazelerinin İslami kurallara göre defnedilmesiyle ilgili bütün işlemleri takip etmiştir. Başkanlıktan izinsiz cenaze işleriyle ilgilenenlere engel olunmuştur.¹³⁴ Belediyelerden cenaze yıkama yerleri talep edilmiş,¹³⁵ definle ilgili farklı uygulamalar yapan belediyeler uyarılmıştır.¹³⁶ Cenaze işleriyle ilgili bazı gelenekler kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, vefat haberlerinin tellal yerine sala okunarak duyurulması istenmiş,¹³⁷ cenazelerde öğlen veya akşam yemek verme geleneğinin kaldırılması için çalışma yapılmıştır.¹³⁸ Daha önceki de ifade edildiği gibi mezarlıklarla da ilgilenilmiş, mezarlıkların çevrenmesi, temizliği ve bakımı konusunda gerekli işler yapılmıştır.

Başkanlık, bazı yönleriyle hukukî hizmetlerin de konusu olan evlilik ve nikâh hizmetlerinde de bulunmuştur. Evlilik kayıt defterleri her yıl düzenli olarak tutulmuştur.¹³⁹ Evlilik işlemlerinin mevcut yasalara uygun bir şekilde yapılmasına özen gösterilmiştir. Mevzuatın izin verdiği yaşın altındaki evliliklere müsaade edilmemiş,¹⁴⁰ yasaklanıncaya kadar çok evliliklerde kızların nikâhlanmasına engel olunmuştur. Ayrıca yabancı uyruklularla evlilikle ilgili prosedür hazırlanarak müftülüklerimize gönderilmiştir.¹⁴¹ Arnavutluk'ta, 1928 yılından sonra çok evliliğe müsaade edilmemiş,¹⁴² evliliğin resmiyet kazanması için dinî nikâhın yanında devlet kurumlarından onay alınması zorunlu hale gelmiştir.¹⁴³

5. Eğitim ve Kültür Hizmetleri

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın önemli hizmet alanlarından biri de dinî hizmetlerin bir tamamlayıcısı olan eğitim ve kültür hizmetleridir. Başkanlık öncelikle mevcut dinî eğitim kurumlarının kapanmasını engellemek

¹³² ADA, İTBA, 1934, 88, 2, 120.

¹³³ ADA, İTBA, 1936, 56, 1, 129.

¹³⁴ ADA, İTBA, 1932, 96, 12, 106.

¹³⁵ ADA, İTBA, 1941, 98, 2, 160.

¹³⁶ ADA, İTBA, 139, 124, 13, 150.

¹³⁷ ADA, İTBA, 1931, 110, 115, 97.

¹³⁸ ADA, İTBA, 1941, 99, 1, 160.

¹³⁹ ADA, İTBA, 1925-1927, 28, 100, 35.

¹⁴⁰ ADA, İTBA, 1925-1926, 29, 174, 35.

¹⁴¹ ADA, İTBA, 1925, 30, 4, 35.

¹⁴² ADA, İTBA, 1928, 32, 228, 59.

¹⁴³ ADA, İTBA, 1930, 57, 6, 81.

için çalışmış, ardından devlet okullarında, başta Kur'an-ı Kerim dersi olmak üzere dinî derslerin okutulması ve bu derslerin Başkanlık tarafından verilmesi için yoğun çaba sarf etmiştir. Meslek derslerine girecek hocaların atanmaları, izinsiz ve yabancı dilde dinî ders verenlerin engellenmesi, ders kitapları ve uygulanacak programların hazırlanması konularında çalışmalar yapmıştır.¹⁴⁴

Başkanlık, dinî eğitim veren kurumlarla da yakından ilgilenmiştir. İmam Hatip okullarında okuyacak öğrencilerin kriterleri belirlenerek idareci ve hocaların atamaları takip edilmiştir.¹⁴⁵ Medreseler ile de yakından ilgilenilmiş, tüm eğitim faaliyetleri için tüzük ve yönetmelikler çıkarılmıştır.¹⁴⁶ Ayrıca, hoca ve idarecilerin atanması titizlikle takip edilmiştir.¹⁴⁷ Eğitim kalitesini ve eğitim ortamını iyileştirmek için sürekli olarak raporlar hazırlanmış¹⁴⁸ ve öneriler doğrultusunda gerekenler yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, Tiran ve Vlora gibi büyük şehirlerdeki medreselerde birer kütüphane kurulmuş, bu kütüphanelerin kitaplarla donatılması istenmiştir.¹⁴⁹ Yine medrese hocalarının pedagojik formasyonlarını artırmak için dört yıllık Pedagojik Yüksek Öğretim Enstitüsü ile iş birliği yapılarak isteyen hocalara eğitim aldırılmıştır.¹⁵⁰

Başkanlık, medrese ve imam hatip okulları gibi mevcut dinî kurumların yanında yeni eğitim kurumları da açmaya çalışmıştır. 1933 yılında Tiran'da kapsamlı bir ilköğretim okulu açılması için Milli Eğitim Bakanlığına başvuru yapılmış, uygun yer, işlenecek ders programları ve atanacak öğretmenlerle ilgili bilgiler sunulmuştur.¹⁵¹ Bundan bir süre sonra da yine Tiran'da özel bir lisenin açılması konusunda Başkanlığın Milli Eğitim Bakanlığına dilekçe verdiğini görülmektedir.¹⁵² 1945'te ilköğretim okullarının Bakanlar Kurulu kararıyla tamamen devletleştirilmesine kadar ilkokulun eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır.¹⁵³ Bu okulların yanında çok sayıda Kur'an Kursu açılmış ve buralarda Kur'an ve dinî eğitim verilmiştir.¹⁵⁴

Başkanlık, dinî eğitim gören öğrencilerin tüm ihtiyaçlarını karşılamıştır. Bu çerçevede kitapları temin edilmiş, iâşe ibate ve sağlık sorunlarıyla yakından ilgilenilmiştir. Bunun için yurtlar inşa edilmiş ve yurtlardaki öğrencilere her imkân sunulmuştur.¹⁵⁵ Ayrıca ihtiyaç sahibi öğrencilere burs imkânı da

¹⁴⁴ ADA, *İTBA*, 1924, 80, 60, 32; 1926-1927, 99, 97, 55; 1930-1932, 104, 197, 87; 1933-1936, 53, 42, 125.

¹⁴⁵ ADA, *İTBA*, 1924-1927, 59, 130, 39; 1926, 11, 127, 40.

¹⁴⁶ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 4, 81, 39.

¹⁴⁷ ADA, *İTBA*, 1928, 100, 12, 67.

¹⁴⁸ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 77, 72, 46.

¹⁴⁹ ADA, *İTBA*, 1930, 109, 2, 87.

¹⁵⁰ ADA, *İTBA*, 1957, 52, 7, 237.

¹⁵¹ ADA, *İTBA*, 1931-1933, 98, 213, 97.

¹⁵² ADA, *İTBA*, 1933, 84, 1, 114.

¹⁵³ ADA, *İTBA*, 1945-1946, 63, 141, 183.

¹⁵⁴ ADA, *İTBA*, 1942, 85, 7, 167.

¹⁵⁵ ADA, *İTBA*, 1941, 88, 35, 160.

sağlanmıştır. Öğrencilerin medresenin ruhuna uygun olarak yetişmesi muhtelif tedbirler alınmış,¹⁵⁶ uygunsuz davranışı olan öğrencilerle ilgili gerekli işlemler yapılarak ilişkileri kesilmiştir.¹⁵⁷ Siyasetle uğraşan, ahlaki zaafları olan ve sınıfta kalan öğrencilerin bursları iptal edilmiştir.¹⁵⁸

Başkanlık, daha iyi din eğitimi için öğrencilere yurt dışı imkânı sunmuştur. Bu çerçevede, imam hatip okullarında başarılı olan bazı öğrenciler, her türlü ihtiyaçları karşılanarak İlahiyat eğitimi için Mısır ve Hindistan'ın Lahor kentine gönderilmiştir.¹⁵⁹ Yurtdışına gönderilen öğrencilerin durumları sürekli takip edilmiştir.¹⁶⁰ Alan dışı öğrencilere de destek olunmuştur. İtalya'nın Padova Üniversitesinde Tıp eğitimi alan,¹⁶¹ Roma ve Zagreb üniversitelerinde eğitim gören bazı öğrencilere burs verilmiştir.¹⁶² Nexhat Pashe Vlora Vakfının çiftlik gelirlerinden, Bulgaristan'da lisansını tamamlamasına yardımcı olmak üzere bir talebeye maddi destek sağlanmıştır.¹⁶³

Örgün eğitim faaliyetinin yanında, cehaletle mücadele bağlamında vatandaşlardan gelen talepler de dikkate alınarak¹⁶⁴ yaygın eğitim çalışmaları da yapılmıştır.¹⁶⁵ Bu amaçla, eğitim seviyesi erkeklere göre daha düşük olan kadınların eğitimi için kurslar açılmasına ve bu kurslara katılımın teşvik edilmesine çalışılmıştır.¹⁶⁶

Başkanlık, dinî konularda vatandaşları aydınlatmak ve Başkanlığın faaliyetlerini duyurmak için çeşitli yazılı ve görsel araçlar kullanmıştır. Bu çerçevede Kultura İslame adında bir dergi çıkarmıştır. Derginin içeriği, basımı ve dağıtımı için gerekli her türlü destek verilmiştir.¹⁶⁷

Bu hizmetlerin dışında, değişik kültürel ve sportif faaliyetler teşvik edilmiş, isteyenlere gerekli imkânlar sağlanmıştır. Müftülüklere, medrese ve diğer okullarda beden eğitimi derslerinin ve çeşitli kültürel faaliyetlerin yapılabilmesi için fiziki şartların uygun hale getirilmesi talimatları verilmiş,

¹⁵⁶ ADA, *İTBA*, 1927-1928, 100, 54, 55.

¹⁵⁷ ADA, *İTBA*, 1931, 103, 66, 87.

¹⁵⁸ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 82, 18, 46; 1939-1941, 95, 54, 156.

¹⁵⁹ ADA, *İTBA*, 1925, 58, 12, 39; 1933-1935, 89, 120, 114; 1938-1940, 96, 71, 143.

¹⁶⁰ ADA, *İTBA*, 1935-1936, 57, 30, 125.

¹⁶¹ ADA, *İTBA*, 1938, 97, 6, 143.

¹⁶² ADA, *İTBA*, 1941, 89, 2, 160.

¹⁶³ ADA, *İTBA*, 1949, 41, 9, 194.

¹⁶⁴ ADA, *İTBA*, 1928, 92, 6, 67.

¹⁶⁵ ADA, *İTBA*, 1951, 70, 5, 207

¹⁶⁶ ADA, *İTBA*, 1937-1938, 80, 7, 136.

¹⁶⁷ ADA, *İTBA*, 1940, 96, 2, 156; 1941, 15, 6, 157.

mevcut salonların kullandırılması taleplerine olumlu yaklaşmıştır.¹⁶⁸ Öğrencilerin yaptığı kültürel faaliyetlerin masrafları karışlanmıştır.¹⁶⁹

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, başta camiler olmak üzere tarihi binalara sahip çıkmaya çalışmıştır. Söz konusu eserlerin tespiti¹⁷⁰ ve korunması için sürekli bir çalışma içinde olmuştur.¹⁷¹ Bunun için, sanat değeri olan camilerin listeleri tutulmuş, yapıların tarihi ve mimari açıdan önemine dair bilgiler derlenerek ilgili kurumlarla paylaşılmıştır.¹⁷² Bu hususlar zaman zaman 'Kültura İslame' adlı dergide konu edilmiştir.¹⁷³

6. Sosyal Hizmetler

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, sosyal hizmetleri de ihmal etmemiştir. Vatandaşlar muhtelif gerekçelerle Başkanlığa yardım talebinde bulunmuşlar Başkanlık da imkânları ölçüsünde bu isteklere olumlu yaklaşmıştır. Balkanların çalkantılı dönemlerinde çeşitli ülkelerden gelen mültecilere hem kendi imkânlarıyla hem de halkın desteğiyle yardımlarda bulunmuş,¹⁷⁴ barınmaları için medreseleri, camileri ve diğer gayrimenkullerini tahsis etmiştir.¹⁷⁵ Bu minvalde mültecileri nikâh parası ve diğer ödemelerden muaf tutmuştur.¹⁷⁶

Depremlerde zarar gören mağdur vatandaşlara müftülükler aracılığı ile çeşitli yardımlar yapılmıştır.¹⁷⁷ Korça'da meydana gelen depremde mağdur olanlar için yardım toplanmıştır.¹⁷⁸ İhtiyaç sahibi dindar vatandaşlara ve yetimlere de destek verilmiş, bu amaçla bütçede kalemler oluşturulmuştur.¹⁷⁹ Özellikle dinî bayramlarda ihtiyaç sahibi vatandaşlara¹⁸⁰ çok çocuklu annelere gıda, giyim ve maddi yardım yapılmıştır.¹⁸¹

Başkanlık, vatandaşların temiz suya ulaşması için özellikle de imkânları kıt olan köylerde çeşmeler tesis etmiş, tahrip olanları onarmış, suyu kesilmiş olanlara

¹⁶⁸ ADA, *İTBA*, 1934, 83, 1, 120; 1952, 82, 214.

¹⁶⁹ ADA, *İTBA*, 1952, 80, 7, 214.

¹⁷⁰ ADA, *İTBA*, 1934-1935, 84, 7, 120.

¹⁷¹ ADA, *İTBA*, 1951, 72, 4, 207.

¹⁷² ADA, *İTBA*, 1941, 90, 6, 160; 1939-1940, 116, 5, 150.

¹⁷³ ADA, *İTBA*, 1939-1940, 116, 5, 150.

¹⁷⁴ ADA, *İTBA*, 1924, 40, 28, 10; 1932, 83, 5, 106.

¹⁷⁵ ADA, *İTBA*, 1941, 42, 2, 159.

¹⁷⁶ ADA, *İTBA*, 1927, 80, 39, 54.

¹⁷⁷ ADA, *İTBA*, 1930, 96, 3, 86.

¹⁷⁸ ADA, *İTBA*, 1931, 93, 4, 97.

¹⁷⁹ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 52, 36, 39; 1933, 75, 23, 113.

¹⁸⁰ ADA, *İTBA*, 1931, 87, 4, 96.

¹⁸¹ ADA, *İTBA*, 1954-1955, 36, 30, 228.

yeni kaynaklardan su getirmiştir.¹⁸² Türbe ve diğer turistik yerlerin temizliğine de yardımcı olunmuştur.¹⁸³

Başkanlık, çeşitli okulların inşaatına da yardımcı olmuştur. Bu çerçevede, Zervarke köy camiiinin gelirleri, okul inşaatında kullanılmak üzere tahsis edilmiştir.¹⁸⁴ Hastane inşaatları da ihmal edilmemiştir.¹⁸⁵ Bunların dışında, çiftçilerin zarar görmemesi için dere ıslahı çalışması yapılmıştır.¹⁸⁶ Bir yardım kuruluşu olan Kızılhaç'a Başkanlık tarafından yapılan yardım da sosyal sorumluluk bağlamında bir hizmet olarak kayıtlara girmiştir.¹⁸⁷

7. Teftiş ve Hukukî İşler

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın tüm faaliyetleri, hem kendi müfettişleri hem de devlet nezdindeki yetkililer aracılığı ile düzenli olarak teftiş edilmiştir. Başkanlığın bütün iş ve işlemlerine dair düzenli teftiş raporlarının hazırlandığı, bu raporlar neticesinde aksayan işlere zamanında gerekli müdahalelerin yapıldığı anlaşılmaktadır.

Vakıflar Genel Müdürlüğü, vakıf bürolarının genel durumlarıyla ilgili sürekli tespitler yapmış değerlendirmelerini göndermiştir. Başkanlık da, müfettişleri aracılığıyla müftülük bürolarını, medreseleri, okulları ve camileri¹⁸⁸ sürekli denetlemiş, gelen teftiş ve faaliyet raporları doğrultusunda işlemler yapmıştır.¹⁸⁹ Teftiş faaliyeti çok önemseydiğinden, teftiş işini dürüstçe yapamayan memurlarla ilgili gereken önlemler de alınmıştır.¹⁹⁰

Başkanlık, kurumlarla ve diğer şahıslarla ilişkilerinde ortaya çıkan hukukî meselelerin sistemli bir şekilde takibini yapmıştır. Bu çerçevede, mevzuat işleri, gayrimenkuller ve personelle ilgili takip edilmesi gereken çok sayıda hukukî dosyalar oluşmuştur.

Başkanlık, iş ve işlemlerini mevzuata uygun bir şekilde yürütmeye çalışmıştır. Bunun için sürekli mevzuat işleri olmuştur. Öncelikle İslâm Toplumu

¹⁸² ADA, İTBA, 1929, 61, 11, 72; 1939-1940, 67, 9, 148.

¹⁸³ ADA, İTBA, 1934, 33, 8, 117.

¹⁸⁴ ADA, İTBA, 1956, 40, 2, 232.

¹⁸⁵ ADA, İTBA, 1929-1932, 59, 17, 72.

¹⁸⁶ ADA, İTBA, 1944, 42, 9, 178.

¹⁸⁷ ADA, İTBA, 1928, 91, 49, 67.

¹⁸⁸ ADA, İTBA, 1928, 6, 12, 57.

¹⁸⁹ ADA, İTBA, 1925, 4, 4, 33; 1925-1926, 10, 177, 33.

¹⁹⁰ ADA, İTBA, 1928, 5, 57, 57.

Başkanlığı'nın,¹⁹¹ vakıfların ve medreselerin iç tüzüklerini hazırlanmış,¹⁹² ihtiyaç duyuldukça tüzüklerde değişiklikler yapılmıştır.¹⁹³

Personelle ilgili hukukî süreçler de takip edilmiştir. Görevlerini ihmal ve ihlal eden imamlarla ilgili tedbirler alınmıştır.¹⁹⁴ Din görevlisi olmadığı halde kendini görevli olarak tanıtan ve dinî kıyafetle dolaşan şahıslarla ilgili gerekli adli süreçler başlatılmıştır.¹⁹⁵

Mülkiyet meseleleri de ihmal edilmemiştir. Öncelikle vakıf arazilerinin ve diğer mülklerin tescili yapılmıştır.¹⁹⁶ Başkanlık, idare ettiği mülklere menfaatlerini koruyacak yasal temsilciler atamıştır.¹⁹⁷ Bu atamalarda daha çok avukatlar tercih edilmiştir.¹⁹⁸ Her türlü mülkiyet, arazi,¹⁹⁹ kira²⁰⁰ ve bunlarla ilgili anlaşmazlıklar ile kamulaştırmaya dair hukukî işlerin takibi yapılmıştır.²⁰¹ Vakıflara mülkiyet bağışlanması²⁰² ve vakıflara miras bırakılması²⁰³ ile ilgili işler de yerine getirilmiştir. Cami ve diğer yerlerde meydana gelen hırsızlık gibi konusu suç olan olaylarla ilgili faillerin bulunması ve zararların tazminine ilişkin açılan davalar açılmıştır.²⁰⁴

Başkanlık, Müslümanların, evlilik ve boşanmayla ilgili hukukî işleriyle de ilgilenmiş, evlilikleri tescil edip kayıtlarını düzenli olarak tutmuştur.²⁰⁵ Evlilik işlemlerinin mevcut yasalara uygun bir şekilde yapılmasına özen göstermiş,²⁰⁶ resmi işlemler olmadan nikâh yapılmaması konusunda müftülükleri sürekli uyarmıştır.²⁰⁷ Mevzuatın izin verdiği yaşın altındaki evliliklere müsaade edilmemiştir.²⁰⁸ Daha önce de ifade edildiği üzere Arnavutluk'ta, 1928 yılından sonra çok evlilik yasaklanmış,²⁰⁹ evliliğin resmiyet kazanması için dinî nikâhın yanında devlet kurumlarından onay alınması zorunlu hale gelmiştir.²¹⁰ Bu

¹⁹¹ ADA, İTBA, 1925, 2, 99, 33.

¹⁹² ADA, İTBA, 1936, 1, 9, 126.

¹⁹³ ADA, İTBA, 1950-1951, 1, 28, 201.

¹⁹⁴ ADA, İTBA, 1924-1925, 16, 11, 27.

¹⁹⁵ ADA, İTBA, 1936, 16, 2, 126.

¹⁹⁶ ADA, İTBA, 1923-1924, 17, 59, 27.

¹⁹⁷ ADA, İTBA, 1925, 19, 12, 34; 1936, 15, 7, 126.

¹⁹⁸ ADA, İTBA, 1927, 16, 29, 48.

¹⁹⁹ ADA, İTBA, 1926, 18, 38, 27; 1925-935, 21, 264, 34.

²⁰⁰ ADA, İTBA, 1935, 20/1, 275, 123.

²⁰¹ ADA, İTBA, 1937, 1938, 17, 166, 131.

²⁰² ADA, İTBA, 1928, 27, 15, 58; 1936, 24, 1, 127.

²⁰³ ADA, İTBA, 1937, 23, 2, 127.

²⁰⁴ ADA, İTBA, 1934, 14, 10, 115; 1938, 24, 10, 138.

²⁰⁵ ADA, İTBA, 1924-1926, 30, 103, 28.

²⁰⁶ ADA, İTBA, 1924, 31, 3, 28.

²⁰⁷ ADA, İTBA, 1930, 57, 6, 81.

²⁰⁸ ADA, İTBA, 1925-1926, 29, 174, 35.

²⁰⁹ ADA, İTBA, 1928, 32, 228, 59.

²¹⁰ ADA, İTBA, 1930, 57, 6, 81.

tarihten sonra Başkanlık, ilk eşten boşanmadan ikinci evliliğe müsaade etmemiştir.²¹¹ Ayrıca yabancı uyruklularla evlilikle ilgili yönetmelik hazırlanarak müftülöklere gönderilmiştir.²¹² Boşanma kadın ve çocuklara verilecek nafakalar,²¹³ küçük çocukların velayeti ve ortak mülkiyetin dağıtımındaki anlaşmazlıklar da Başkanlığın ilgilendiği konular olmuştur.²¹⁴

Başkanlık, bütün birimlerinde, tüm iş ve işlemlerinde hukukî süreçlere uygun hareket edilmesine dikkat etmeye çalışmıştır. Bu konuda tüm birimler sürekli bir şekilde uyarılmış, verilen dilekçelerin süresi içinde cevaplandırılması müftülöklere talep edilmiştir.²¹⁵

8. Dış İlişkiler

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı'nın önemli bir faaliyet alanı da dış ilişkilerdir. Devlet tarafından kabul edilmiş kurumsal bir kimliğe sahip Başkanlık, resmî kurumlarla zorunlu ilişkilerinin yanında, bir taraftan diğer cemaat ve dinlerle diğer taraftan da başka ülkelerle çeşitli düzeylerde ilişkiler geliştirmiştir.

Başkanlık, diğer ülkelerde kalan vakıf mallarının idaresi, bunların işletilmesi, kiraya verilmesi ve ortaya çıkan hukukî sorunlarla ilgili Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla ilgili ülkelerle yazışmalar yapmıştır. Yunanistan sınırında bulunan vakıflara ait otlaklıkların kullanımı²¹⁶ yine Yunanistan'daki vakıf arazilerinden elde edilen gelirlerin tahsili için Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla girişimlerde bulunmuştur. ²¹⁷ Aynı şekilde, Yunanistan'da bulunan vakıf arazilerinin kamulaştırılması sırasında, oradaki Müslümanların talebiyle yakından ilgilenilmiştir.²¹⁸

Başkanlığın ilişki içinde olduğu diğer bir ülke, o dönemde varlığını devam ettiren Yugoslavya olmuştur. Başkanlık, Yugoslavya'daki dinî temsilcilikle iletişim halinde olmuş, başta vakıf işleri olmak üzere, eğitim ve dinî vergi konularında görüş alışverişinde bulunarak tecrübe paylaşımı yapmıştır.²¹⁹ Diğer ülkelerin ilgili kurumlarına, talepleri üzerine muhtelif yardımlarda bulunmuştur. Bu çerçevede, bir medresenin onarımı için Kosova'ya nakdi

²¹¹ ADA, İTBA, 1924-1925, 32, 99, 28.

²¹² ADA, İTBA, 1925, 30, 4, 35.

²¹³ ADA, İTBA, 1925-1926, 32, 211, 35.

²¹⁴ ADA, İTBA, 1926, 30, 10, 42; 1928, 34, 6, 59.

²¹⁵ ADA, İTBA, 1924, 14, 3, 27.

²¹⁶ ADA, İTBA, 1927-1928, 45, 7, 50.

²¹⁷ ADA, İTBA, 1937-1939, 44, 18, 139.

²¹⁸ ADA, İTBA, 1925, 22, 1, 34.

²¹⁹ ADA, İTBA, 1944, 60, 16, 179.

yardım yapılmıştır.²²⁰ Başkanlığın, Sovyetler Birliğinin sivil toplum kuruluşlarıyla da irtibatla olduğu anlaşılmaktadır.²²¹

Başkanlık, yurtdışı seyahatlerde bulunmuş, yurtdışından gelen davetlere icabet etmeye çalışmış ve yabancı heyetlerin karşılama programlarına katılım sağlamıştır. Tunus'a ziyaret amaçlı üst düzey bir heyet gönderilmiştir.²²² Yugoslavya'da Reisu'l-Ulema atanması dolayısıyla yapılan törene bir temsilci gönderilmiştir.²²³ Arnavutluk Arap Birliği Dostluk Derneğinin kurulması dolayısıyla Arnavutluk'a gelen Arap heyetinin bütün masrafları Başkanlık tarafından karşılanmıştır.²²⁴ Ayrıca Yugoslavya'dan Arnavutluk'a ziyarete gelen Başpiskopos ve Ortodoks Piskoposun karşılanmasına müftülük düzeyinde katılım sağlanmıştır.²²⁵

Başkanlık, dinî bayramlar ve çeşitli vesilelerle diğer ülkelerdeki Müslüman dinî temsilcilere tebrikler göndermiştir. Bu çerçevede, Taşkent Müftüsü ile İslâm Toplumları Başkanı arasında karşılıklı tebrikleşmeler olmuş,²²⁶ Kurban Bayramı vesilesiyle Sudan, Tunus, Pakistan gibi ülkelere tebrik telgrafları çekilmiştir.²²⁷

Başkanlık, diğer ülkelerle olduğu gibi, diğer din mensuplarıyla da iyi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Arnavut Ortodoks Kilisesinin kurucularından tarihçi, siyasetçi, diplomat ve eski Arnavutluk başbakanlarından olup 13 Mart 1965'te Florida'da hayatını kaybeden Fan S. Noli'nin ölümü vesilesiyle Amerikan Arnavut Ortodoks Kilisesi'ne taziye telgrafi göndermiştir.²²⁸ Ortodoks Kilisesi, bir kilise açılış töreni için İslâm Toplumları Başkanlığı'nı davet etmiş²²⁹ benzer şekilde, Korça Piskoposu Agathangelit'in derecelendirme törenine Korça Müftüsü davet edilmiştir.²³⁰

Başkanlık, dönemin dış dünyasında gelişen olaylar karşısında sessiz kalmamıştır. Arap topraklarındaki Yahudi ve İngiliz siyasetine karşın Arnavut Müslümanlarının gösterdikleri tavır ile alakalı açıklamalar yapmıştır.²³¹ Aynı şekilde Arnavutluk ve Yugoslavya arasındaki ilişkilerde yaşanan kriz ile alakalı tavrını ortaya koymuştur.²³²

²²⁰ ADA, İTBA, 1925, 63, 2, 39.

²²¹ ADA, İTBA, 1953, 29, 9, 217.

²²² ADA, İTBA, 1957, 57, 4, 237.

²²³ ADA, İTBA, 1930, 121, 2, 87.

²²⁴ ADA, İTBA, 1958, 75, 23, 242.

²²⁵ ADA, İTBA, 1937, 93, 1, 136.

²²⁶ ADA, İTBA, 1952, 92, 7, 214.

²²⁷ ADA, İTBA, 1964, 43, 6, 266.

²²⁸ ADA, İTBA, 1965, 6, 1, 267.

²²⁹ ADA, İTBA, 1945, 72, 1, 183.

²³⁰ ADA, İTBA, 1941, 93, 2, 160.

²³¹ ADA, İTBA, 1943, 48, 3, 171.

²³² ADA, İTBA, 1927, 38, 2, 49.

Arnavutluk'ta var olan diğer dernek ve çeşitli yapılarla da yapıcı ilişkiler kurulmuştur. Arnavutluk kızıl haçı ile iş birliği ve yapıcı bir ilişki içinde bulunduğu, bir arazinin karşılıklı olarak kullanıldığı görülmektedir.²³³

Başkanlık, başta Bektaşî toplumu olmak üzere Arnavutluk'taki diğer dinî yapı ve tarikatlarla da iletişim içindedir. KMSH'nin, ülkedeki bütün dinî cemaat ve tarikatların üzerinde bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Başkanlığın, zaman zaman bu cemaat ve tarikatların faaliyetleri, üyelerinin dinî durumları ve diğer konularla ilgili İçişleri ve Adalet Bakanlığına raporlar verdiği anlaşılmaktadır.²³⁴

Her ne kadar 1922 yılında bağımsız bir yapı kurmuş ve 1930 yılında özerk statüye kavuşmuş olsalar da Alevi-Bektaşî Toplum Başkanlığı'nın resmî kurumlarla olan birçok yazışmayı Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı aracılığı ile yaptığı görülmüştür. 1931 yılında Alevi-Bektaşî Toplumunun iç tüzüğü, İslâm Toplumu Başkanlığı tarafından onaylanarak Adalet Bakanlığına gönderilmiştir.²³⁵ İhtiyaç duyuldukça yapılan tüzük değişiklikleri için de aynı yol takip edilmiştir.²³⁶ Dedelik Komitesinin, Bektaşî Başdedesinin atanmasıyla ilgili kararnamesiyle alakalı olarak Başkanlık ile Bektaşî Merkezi arasında yazışmalar yapılmıştır.²³⁷ Yine, Bektaşî Başdedesinin atanması ve ahlak dışı davranışlar sergileyen kadronun görevden alınmasıyla ilgili Müftülüklere duyurular gönderilmiştir.²³⁸ Bektaşî toplumunun düzenlediği Şeyhler Kongresine Başkanlıktan bir temsilci katılmıştır.²³⁹

Bektaşîlerden sonra Arnavutluk'ta önemli bir yeri olan Halveti tarikatı ile de benzer ilişkiler söz konusudur. Bakanlar Kurulunun Halveti tarikatını tanıması konusundaki kararı müftülüklere duyuru amaçlı gönderilmiştir.²⁴⁰ Halveti tarikatının teşkilat iç tüzüğü de Başkanlık tarafından onaylanmıştır.²⁴¹ Söz konu tarikatla yazışma yaparak, tarikatın faaliyetlerini, bütçesini ve ihtiyaçlarını inceleyecek bir komisyon kurulmuştur.²⁴² Halvetiler gibi Rufai tarikatının

²³³ ADA, İTBA, 1924, 46, 7, 29.

²³⁴ ADA, İTBA, 1938-1939, 17, 59, 138.

²³⁵ ADA, İTBA, 1931, 18, 1, 88; 1935-1938, 11, 33, 126.

²³⁶ ADA, İTBA, 1935, 1, 19, 121.

²³⁷ ADA, İTBA, 1941-1942, 13, 7, 157.

²³⁸ ADA, İTBA, 1930, 20, 20, 77.

²³⁹ ADA, İTBA, 1930, 2, 10, 76.

²⁴⁰ ADA, İTBA, 1934-1935, 8, 7, 115.

²⁴¹ ADA, İTBA, 1950-1951, 21, 220, 203.

²⁴² ADA, İTBA, 1952, 22, 6, 21.

teşkilatlanması, yıllık faaliyetleri, bütçe planlanması ve diğer konularında da Başkanlığın onay, kontrol ve teftişinin olduğu görülmektedir.²⁴³

Tarikatların Başkanlığa her tür taleplerini ilettikleri, Başkanlığın da bu isteklere olumlu cevap verdiği tespit edilmektedir. Halveti ve Rufai tekkelerinin, toplantılarını yapabilmeleri için uygun mekân tahsis talepleri, Başkanlık tarafından olumlu karşılanmıştır.²⁴⁴ Başkanlığın dinî hizmet amaçlı kurulan sivil toplum kuruluşlarıyla da organik bağlarının olduğu yazışmalara yansımıştır. Başta Alevi-Bektaşiler olmak üzere çeşitli tarikatların bir araya gelerek 1936 yılında kurdukları "Drita Hyjnore"²⁴⁵ adlı derneğin bütçesi Başkanlıkça onaylanmış, faaliyetleri hakkında ilgili kurumlara bilgi verilmiştir.

9. Siyasî İlişkiler

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, kuruluşundan 1967 yılında faaliyetlerinin sonlandırılmasına kadar, çok sıkıntılı süreçlerden geçmesine rağmen ülkeyi idare eden rejim ve hükümetlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Yönetimlerle karşı karşıya gelmemeye özen gösterirken hizmet ve faaliyetlerinden de taviz vermemeye dikkat etmiştir.

Başkanlık, müftülük ve diğer bürolara sürekli talimatlar göndererek vaiz ve diğer din görevlilerinin rejime ve yöneticilere karşı olumsuz bir söylem içerisinde olmamalarına özen gösterilmiştir.²⁴⁶ İçişleri Bakanlığı gönderdiği yazılarla, rejimi destekleyici propagandalara Başkanlığın da katılımını istemiştir. Ayrıca İtalyan işgali sırasında Başkanlığın üzerinde bir baskı olduğu anlaşılmaktadır. İşgalin meşru gösterilmesi için Başkanlığın aktif rol alması istenmiş, işgal yerine, Arnavutluk-İtalya birleşmesi propagandası yaptırılmaya çalışılmıştır.²⁴⁷ Aynı şekilde, Birinci Dünya savaşı yıllarında işgal devam ederken Bolşeviklere ve diğer düşmanlara karşı yürütülen mücadelede halkı bilgilendirme noktasında Başkanlığın devrede olduğu görülmektedir.²⁴⁸

Başkanlığın faaliyetlerinin yönetimler tarafından sürekli gözetim altında tutulduğu aşikârdır. Nitekim Başkanlık, bazı yayınlarda siyasî ve gayri millî unsurlar bulunduğu gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı tarafından uyarılmıştır.²⁴⁹ Rejim ve yöneticiler aleyhinde konuşma yapan ve muhalefet gösteren personel görevde tutulmamıştır.²⁵⁰ Bununla birlikte, Başkanlık, siyasî faaliyetleri gerekçe gösterilerek bazı dinî yetkililerin askerî otoritelerce haksız yere tutuklanmasına

²⁴³ ADA, *İTBA*, 1954, 17, 50, 220; 1957, 14, 5, 234.

²⁴⁴ ADA, *İTBA*, 1952, 23, 30, 210.

²⁴⁵ Bilge, "Arnavutluk". 389.

²⁴⁶ ADA, *İTBA*, 1926-1927, 109, 33, 56.

²⁴⁷ ADA, *İTBA*, 1940-1941, 100, 57, 160.

²⁴⁸ ADA, *İTBA*, 1940-1941, 98, 127, 156; 1942, 109, 2, 167.

²⁴⁹ ADA, *İTBA*, 1945, 37, 1, 177.

²⁵⁰ ADA, *İTBA*, 1926, 13, 225, 33.

sessiz kalmamış, serbest bırakılmaları için Adalet Bakanlığı ve diğer kurumlar nezdinde girişimlerde bulunmuştur.²⁵¹

İslam devlet geleneğinde var olan yöneticiler adına hutbe ve dua okuma geleneği yeni kurulan Arnavutluk'ta da devam etmiştir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Halife adına hutbe okunurken, iktidarı ele geçirmesinden sonra Bakanlar Kurulu kararı çıkarılarak, hutbelerde, dinî ve resmi kutlamalarda Kral Ahmet Zogu'nun isminin zikredilmesi istenmiştir. Bu konuda İçişleri Bakanlığı tüm müftülöklere talimatname göndermiştir.²⁵² Ayrıca Başkanlık da müftülöklere, hutbelerde Kral ve vatan için dualar okunmasını içeren çok sayıda yazı göndermiştir.²⁵³

Başkanlık, özel günlerde yöneticilere, taziye, kutlama ve tebrik göndermeyi ihmal etmemiştir. Darbe teşebbüsüne maruz kalan Kral Ahmet Zogu'ya bir mektupla geçmiş olsun dilekleri iletmıştır.²⁵⁴ İktidarı döneminde Ahmet Zogu'ya, yönetime gelmesinden sonra da Enver Hoca'ya tebrikler gönderilerek doğum günleri kutlanmıştır.²⁵⁵ Doğum günü tebriklerinin yanında milli ve özel günlerde de tebrik mektupları iletilmiştir. Arnavutluk'un kurtuluş günü için kutlama mektupları gönderilmiştir.²⁵⁶ Cumhuriyetin ilanı dolayısıyla Parlamento ve Parlamento Başkanı ayrı ayrı tebrik edilmiştir.²⁵⁷ Başkanlık ve müftülükler, milli günlerde ve dinî bayramlarda da Enver Hoca'ya kutlama mesajları göndermeye özen göstermişlerdir.²⁵⁸ Ayrıca Medeni Kanun'un yürürlüğe girmesi münasebetiyle Başkanlık, Adalet Bakanlığı ve Başbakanlık'a tebrik mektupları göndermiştir.²⁵⁹

Özel günlerde gönderilen tebrikler yanında, çeşitli kutlamalar da tertip edilmiş, yapılan programlara çeşitli seviyelerde katılım sağlanmıştır. Ahmet Zogu'nun Arnavutluk'a gelişi, 'Kral' olarak ilan edilişi ve doğum günü nedeniyle yapılan kutlamalarda Başkanlık, yerini almıştır.²⁶⁰ Aynı şekilde, Kraliçenin vefatı dolayısıyla dinî tören yapılmış,²⁶¹ yine Ahmet Zogu'nun annesinin ruhu için Elbasan namazgâhında bir Mevlidi Şerif töreni tertip edilmiştir.²⁶² Kralın

²⁵¹ ADA, *İTBA*, 1943-1944, 39, 17, 171.

²⁵² ADA, *İTBA*, 1925, 64, 9, 39.

²⁵³ ADA, *İTBA*, 1929, 109, 22, 75.

²⁵⁴ ADA, *İTBA*, 1928, 35, 3, 60.

²⁵⁵ ADA, *İTBA*, 1929, 20, 8, 69; 1947, 18, 1, 187; 1950, 29, 1, 198.

²⁵⁶ ADA, *İTBA*, 1929, 21, 1, 69.

²⁵⁷ ADA, *İTBA*, 1946, 27, 4, 185.

²⁵⁸ ADA, *İTBA*, 1948, 12, 4, 190; 1949, 8, 2, 193; 1951, 23, 8, 203.

²⁵⁹ ADA, *İTBA*, 1929, 30, 11, 69.

²⁶⁰ ADA, *İTBA*, 1930, 118, 7, 87.

²⁶¹ ADA, *İTBA*, 1934-1935, 90, 13, 120.

²⁶² ADA, *İTBA*, 1938, 103, 6, 143.

Viyana suikastından kurtulması dolayısıyla da çeşitli dinî faaliyetler ve kutlamalar yapılmıştır.²⁶³ Arnavutluk monarşisi ve bağımsızlık yıldönümü kutlama programlarına²⁶⁴ ve diğer milli gün kutlamalarına katkıda bulunmuş, çeşitli düzeylerde katılım sağlanmıştır.²⁶⁵ Başkanlık, askeriye'nin talebi doğrultusunda şehit cenazelerinin uğurlanması törenlerine de katılmıştır.²⁶⁶

Bütün resmi ve dinî bayramların kutlamalarının Arnavutça olarak yapılmasının talep edilmesi²⁶⁷ ile kurban derilerinin gelirlerinden demir yollarına bağışta bulunması²⁶⁸ siyasî alanla ilgili dikkat çeken diğer hususlar olarak görülmektedir.

Sonuç

Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığı, Arnavutluk'un Osmanlı idaresinden ayrılmasından sonra, bu ülkede yaşayan Müslümanları temsil etmek ve dinî işlerini yürütmek üzere 1924'te teşkilatlanarak 1967 yılında kapatılıncaya kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Arnavutluk Müslümanları, bağımsızlıktan sonra dinî faaliyet ve hizmetlerin aksamadan devam etmesi için bir yandan örgütlenirken diğer taraftan hizmetlerin yürütmesi için kurumsallaşmaya önem vermişlerdir. Erken dönemde teşkilatlanmasını tamamlayan Başkanlık, başlangıçta Hilafete bağlı bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüş, Hilafetin ilgasıyla bağımsız bir kurum olarak yoluna devam etmiştir. Arnavutluk'ta yönetimlerin değişmesiyle dinî yaşam alanı giderek daralmış, Başkanlığın faaliyetleri de buna göre şekillenmiştir.

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, dinî hizmetler ve bu hizmetlerin yürütülebilmesi için ihtiyaç duyulan idarî malî ve hukukî boyutları olan çok yönlü bir teşkilat durumundadır. Başkanlık, tüm bu iş ve işlemlerini yürütecek değişik kadrolarda çok sayıda personel çalıştırmıştır. Merkez ve taşradaki büroların idaresi, vakfa ait arazilerin, çiftliklerin, dükkânların, restoranların, hamamların ve diğer taşınmazların işletilmesi, kiraya verilmesi ve camilerin onarımı gibi konular Başkanlığın gündemindeki işler olmuştur.

Başkanlığın var oluş amacı eğitim ve dinî hizmetlerdir. Arnavutluk'ta yaşayan Müslümanlara sağlıklı dinî hizmet vermek amacıyla yoğun bir çalışma yapıldığı ifade edilmelidir. Başkanlık mevcut dinî okulların kapanmasını

²⁶³ ADA, *İTBA*, 1931, 19, 31, 88.

²⁶⁴ ADA, *İTBA*, 1938, 20, 3, 138.

²⁶⁵ ADA, *İTBA*, 1938, 18, 6, 138.

²⁶⁶ ADA, *İTBA*, 1946, 29, 1, 185.

²⁶⁷ ADA, *İTBA*, 1925-1926, 4, 39.

²⁶⁸ ADA, *İTBA*, 1947, 69, 44, 189.

engellemek için çalışmış, yeni okullar ve kurslar açmış, devlet okullarında dinî derslerin okutulmasını sağlamıştır. Dinî eğitim kurumları ve buralarda okuyan talebelerle yakından ilgilenmiş, her tür ihtiyaçlarını karşılamıştır. Başkanlığın eğitim ve dinî hizmetleri yanında çeşitli alanlarda sosyal hizmetleri de olmuştur. Başkanlığın bütün faaliyetleri hem ilgili kurumlarca hem de kendi müfettişleri aracılığı ile düzenli olarak denetlenmiştir.

Başkanlık, resmi kurumlarla zorunlu ilişkilerinin yanında, diğer kurum, cemaat ve din mensuplarıyla çeşitli düzeylerde ilişkiler kurmuş, yurtdışındaki muadil kurumlarla irtibat halinde olmuştur.

Arnavutluk İslâm Toplumu Başkanlığı, 1967 yılında faaliyetlerinin sona erdirilmesine kadar, çok sıkıntılı süreçlerden geçmesine rağmen din hizmetlerinin selameti için ülkeyi idare eden rejim ve hükümetlerle iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Yönetimle karşı karşıya gelmemeye özen göstermiş, hizmetlerinden taviz vermemeye dikkat etmiştir.

Kaynakça / Reference

Arnavutluk Devlet Arşivleri (ADA), *Arnavutluk İslam Toplumu Başkanlığı Arşivi (AİTB)*, (1924-1967)

Aydın, Mithat, "Arnavutluk'un Osmanlı Devleti'nden Kopuşu Sorunu (1912-1913)". *Belgi Dergisi* 2/17 (Ocak 2019), 1094-1128

Acar, Cafer, "Arşiv Belgeleri Işığında Arnavutluk'taki Bektaşî Toplumu Başkanlığının Hizmetleri". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12/21 (Ankara 2017), 1-12

Bilge, Mustafa L. "Arnavutluk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/383-390. İstanbul: TDV Yayınları 1991.

İnalçık, Halil, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei". *Fatih ve İstanbul*, 1/2 (İstanbul 1953), 153-175.

İzeti, Metin "Arnavutluk'ta Bektaşîlik", *SDÜ İlahiyat Fakültesi Uluslararası Bektaşîlik ve Alevîlik Sempozyumu I*. 517-525. Isparta: SDÜ İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2005.

Maden, Fahri, "Arnavutluk'un Bağımsızlık Süreci (1877-1913)". *Avrasya Etüdleri* 39/1 (Haziran 2011), 155-196.

Maden, Fahri, "Arnavutluk'ta Bektaşîlik ve Arnavutluk'un Bağımsızlığına Giden Süreçte Bektaşîler". *Avrasya Etüdleri* 44/2 (Aralık 2013), 136-171.

Özkan, Ali, *Enver Hoca Dönemi Arnavutluk*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Özkan, Ali, "Arnavutluk'ta Enver Hoca Dönemi İnsan Hakları ve Özgürlükler (1945-1985)". *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 7/3 (Ankara 2012), 2055-2077

Özkan, Ali "Enver Hoca Döneminde Arnavutluk'ta Din-Devlet İlişkisi". *History Studies International Journal of History* 4/4 (Kasım 2012), 293-3166.

Shpuza, Gazmend, "Atatürk ve Arnavutluk Türkiye İlişkileri". *Atatürk Yolu Dergisi* 3 / 11 (Ocak 1993), 311-322.

